

Aleš Maver

dr. znanosti, docent, Filozofska fakulteta,
Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor
e-naslov: ales.maver@um.si

ALTERCATIO ECCLESIAE ET SYNAGOGAE V OKVIRU ANTIČNE KRŠČANSKE PROTIJUDOVSKÉ POLEMIKE¹

Spis s povednim naslovom *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, kar bi lahko približno poslovenili kot *Prepir med Cerkvijo in Shodnico*, svoj sorazmeren prestiž in sploh ohranitev dolguje dejstvu, da ga je eden od zgodnjih prepisovalcev pripisal samemu sv. Avguštinu. Že Erazem Rotterdamski, ki je besedilo izdal na začetku novega veka, je kajpak razblinil vsako možnost, da bi zadeva res izšla izpod peresa slavnega Afričana, saj precej negotovo piščevo teološko znanje govori jasen jezik.² Je pa bilo zmotno pripisovanje avtorstva dovolj, da je besedilce preživelo in bilo v zadnjih nekaj več kot sto letih deležno tudi določenega povečanega zanimanja. Zaradi nazorne poosebitve krščanstva in judovstva je namreč kar nekaj raziskovalcev v njem videlo odločilno literarno podlago in spodbudo za znane upodobitve Cerkev in Shodnice kot dveh žensk v evropski srednjeveški umetnosti, kakršni denimo poznamo iz stolnic v Strasbourgu in Bambergu.³ Nekateri so v dialoški obliki spisa prepoznavali kar zametek srednjeveške duhovne drame.⁴

Danes so takšni daljnosežni sklepi v veliki meri postavljeni pod vprašaj, ker jih je zelo težko potrditi s čim oprijemljivim, razmeroma majhno število ohranjenih rokopisov pa celo izrazito nasprotuje podmeni o rabi *Prepira* pri bogoslužju, zlasti v poremskem prostoru, kar naj bi potem privedlo do razširitve osrednjega motiva iz besedila v likovno umetnost.⁵ A četudi je *Altercatio* brez

¹ Uporabljeni kratici: CCSL = Corpus Christianorum, Series Latina; FC = Fontes Christiani.

² Prim. nazadnje Benedikt Oehl, *Die Altercatio Ecclesiae et Synagogae: Ein antijudaistischer Dialog der Spätantike*, Bonn 2012, str. 6 in *passim* (dalje: Oehl, *Die Altercatio*).

³ Prim. Wolfgang Seiferth, *Synagoge und Kirche im Mittelalter*, München 1964, str. 70.

⁴ Prim. zlasti Paul Weber, *Geistliches Schauspiel und kirchliche Kunst in ihrem Verhältnis erläutert an einer Ikonographie der Kirche und Synagoge*, Stuttgart 1894.

⁵ Oehl, *Die Altercatio*, str. 4.

večje literarne ali teološke vrednosti in je njen vpliv mnogo manjši od ponekod postuliranega, je nedvomno zanimiv dokument nekega za antično in še srednjeveško krščansko literaturo pomembnega žanra, z njegovimi potmi in – vsaj v navedenem primeru – zlasti stranpotmi vred.

I

Za interpretacijo spisa o prepiru med dvema damama, ki poosebljata dve verski izročili, med materjo mnogih in vdovo, je seveda ključnega pomena vprašanje časa in okolja nastanka. Za oboje je bilo ponujenih kar nekaj predlogov, ki so domnevali vznik besedila v času med pozno antiko in začetkom visokega srednjega veka, medtem ko naj bi mu po večinskem mnenju zibelka tekla na Iberskem polotoku ali v latinski Afriki. Pred desetletji je bila vabljiva teza, da je *Altercatio* nastala kot neposreden odmev skupinske spreobrnitve judovske skupnosti na Minorki v Balearih v začetku 5. stoletja po Kr.⁶ Toda danes jo je zagovarjati enako težko kot izvor besedila globoko v srednjem veku, saj če kaj, pisec razmeroma dobra pozna svet poznoantičnega rimskega cesarstva na zahodu, česar za njegove srednjeveške kolege ne bi mogli trditi.⁷ V tem duhu se večina sodobnih datacij glede na opozorilo Cerkve, da so Shodničini otroci, torej Judje, izključeni iz državnih služb, vrti okrog objav cesarske zakonodaje, ki je slednje zapovedovala. Največkrat kot spodnjo mejo navajajo v Teodozijeve zakoniku ohranjeni zakon cesarja Honorija iz leta 418 in dvajset let mlajši Teodozija II., ki ga najdemo med novelami k omenjenemu zakoniku. Kot najpoznejši mejnik, ko bi besedilo še lahko nastalo, so nekateri dojemali odstavitev zadnjega zahodnorimskega cesarja Romula Avgustula leta 476, a je umestno opozorilo drugih, da omemba cesarja, na katero v dvogovoru naletimo, ne bi bila nenavadna niti po tem letu, saj tedanji sodobniki prelomnosti Odoakrovega dejanja nikakor niso pojmovali na današnji način.⁸

Če je torej 6. stoletje, predvsem njegova prva polovica, še sprejemljiv čas nastanka, smo blizu razmeroma svežemu stališču Benedikta Oehla, da sodi zadeva v obdobje po vzhodnorimski zmagi nad Vandali v severni Afriki, ko je katoliška skupnost po desetletjih življenja pod arijanskim režimom lažje zadihala. A kakor triumfalistični ton besedila, ki bi si ga pod vandalsko peto težko zamislili, priporoča takšno datacijo, jo vnovič odsvetujejo iste jezikovne posebnosti, ki kažejo na severno Afriko, sočasno pa bolj na 5. kot 6. stoletje.⁹ Za

⁶ Prim. Jocelyn Nigel Hillgarth, Introduction, v: *Altercatio Ecclesiae et Synagoga*. Cura et studio J. N. Hillgarth, Turnhout 1999, str. 4–6 (dalje: Hilgarth, Introduction).

⁷ Prim. Oehl, *Die Altercatio*, str. 33–40.

⁸ Prim. Hillgarth, Introduction, str. 7–8.

⁹ Prim. Oehl, *Die Altercatio*, zlasti str. 85–89.

naše potrebe bodi torej dovolj, da *Altercatio* umestimo v latinsko Afriko neke med prvo polovico 5. in prvo polovico 6. stoletja.

Spis sam je zasnovan kot popis sodnega spora med že omenjenima (prešuštno) vdovo in (krepostno) materjo, ki nosita imeni Shodnica in Cerkev. Predmet spora je posest, ki jo je nekdaj imela prva, a je v teku časa prešla na drugo. Razprava se vrti okoli vprašanja, kako in zakaj je do tega prišlo. Shodnica začne z opozorilom, da so se vsi preroki stekali k njej, vendar jo Cerkev prizemlji, češ, da jih je hkrati pridno pobijala. Po mojem mnenju je najzanimivejši del dialoga tisti, h kateremu se bom vrnil v nadaljevanju. V njem poda Shodnica precej nenavadno videnje razmerja med Judi in kristjani. Sklicuje se na to, da je nekdaj gospodovala vsemu svetu, klanjali naj bi se ji tako vzhodni vladarji kot Rim. Seveda jo Cerkev pobije z opozorilom, da so zdaj cesarji kristjani in da je Shodnica, se pravi, Judje, izključena iz vseh državnih služb. Prav tako pritrdi Shodničini oceni, da nimajo kristjani z Judi pravzaprav ničesar skupnega, saj so izšli iz divjakov, ki so v času prevlade Shodnice še naseljevali divjino. Če je Shodnica v začetku dvogovora še razmeroma dejavna sogovornica in se upira trditvam Cerkve, občasno pa celo prevzame pobudo, se omenjeno pozneje spremeni. Pisec Shodnico predrugači v le malo več kot povezovalko Cerkvinih kanonad svetopisemskih navedkov, ki se vsi stekajo v večkrat ponovljeno opozorilo iz Prve Mojzesove knjige, češ da bo "starejši služil mlajšemu". Pravzaprav strmoglavljen vladarica terja samo, da jo Cerkev pobije z argumenti iz njenih lastnih svetih knjig, kar slednja seveda naredi. Le izjemoma poseže po odlomkih iz novozaveznih besedil. Nazadnje se da sogovornica razmeroma zlahka prepričati, da je Jezus res napovedani maziljenec, Bog in kralj. Sodni spor se zaključi s piščevim pozivom k veselju, ker je nekdaj jalova žena, kot pravi že Prva Samuelova knjiga, rodila, mati mnogih pa je zapuščena.

Opažena je bila velika navezanost avtorja spisa *Altercatio* na Ciprijanu pripisano in v glavnem za pristno šteto zbirko svetopisemskih pričevanj (*Testimonia*), zbranih v treh knjigah *Kvirinu* (*Ad Quirinum*) in uporabnih predvsem v protijudovski polemiki. Seveda ni od muh Williamsova ugotovitev, da ni moč že vsake podobnosti med gradivom pri Ciprijanu in poznejšim protijudovskim spisjem razglašati za prepisovanje od Afričana, marveč so bili uporabni starozavezni navedki med kristjani enostavno v obtoku.¹⁰ Toda glede na vzporednice, ki sta jih v zadnjih dvajsetih letih nanizala izdajatelj besedila Hillgarth in zlasti Benedikt Oehl,¹¹ ne more biti dvoma, da je pisec z dialogom zgolj tako rekoč uokviril navedke iz *Testimonij*, kar ga je, kot ugotavlja Oehl, napeljalo celo, da je vprašanje Jezusovega kraljevanja nelogično postavil za ključno vprašanje

¹⁰ Prim. Arthur Lukyn Williams, *Adversus Judaeos. A Bird's Eye View of Christian Apologiae until the Renaissance*, Cambridge 1935, str. 63.

¹¹ Prim. predvsem Oehl, *Die Altercatio*, str. 20–22.

njegovega božanstva.¹² Iz svojega doda pisec samo malo navedkov. Še največ pozornosti so vzbudili tisti iz le malo znane in malo navajane *Pete Ezrove knjige*.¹³

II

Raba zbirke za kristjane primernih starozaveznih mest vsekakor umešča *Altercatio* v verigo dolgega in za antično Cerkev pomembnega izročila. O tem, zakaj je bilo prav na temo razmerja do judovstva prelitega toliko črnila v zgodnji Cerkvi, obstaja kopica razprav. Obe temeljni, med seboj težko združljivi gonili za to odmevata spet v obravnavanem spisu, čeprav se slednjemu pozna, da pripada obdobju in okolju, ko se krščanska skupnost počuti močnejšo in bolj suvereno kot – denimo – dve stoletji prej. Obenem protislovnost izhodišč krščanskega odnosa do judovstva odmeva skoraj do danes.¹⁴

V grško-rimskem svetu, v katerem so se znašli Judje in za njimi kristjani in kjer je 'prav starodavnost verskih izročil slednjim dajala pravico do nemotenega obstoja',¹⁵ je bila judovska predzgodovina za zgodnjo Cerkev izjemnega pomena in se ji ni bilo moč odreči. Na to nenazadnje kaže ostra in široka reakcija na radikalen Markionov poskus rezanja popkovine z judovstvom, ki pa je na svoj način privedla do zaostritve tonov proti dejansko obstoječemu judovstvu.¹⁶ Osrednji na kristjane naslovljeni očitek poganske okolice dobro povzema domnevno sveže spreobrnjeni apologet Arnobij iz afriške Venerine Sike na začetku 4. stoletja po Kr., ko zapiše:

»'Christianorum, inquit, causa mala omnia di serunt et interitus comparatur ab superis frugibus'. - Rogo, cum haec dicitis, non calumniari vos improbe in apertis conspiciatis manifestisque mendaciis? Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo coepimus esse Christiani et terrarum in orbe censeri: numquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuae sterilitates, pax nulla in terris, nulls protinus vilitas aut abundantia rerum fuit?«¹⁷

Novost krščanskega kulta naj bi bila torej zaslužna za številne nesreče, ki so zadele rimski svet, odkar so kristjani začeli odpadati od izročil prednikov. Zdravilo zoper navedeni resni očitek so že zgodnji apologeti znali najti v starozavezni zgodovini in prerokbah, ki so jim omogočale celo zmeren prehod v ofenzivo, češ, v bistvu so začetniki grških poganskih kultov precej mlajši od zgodnjih

¹² Prim. Oehl, *Die Altercatio*, str. 31.

¹³ Prim. Hillgarth, *Introduction*, str. 8.

¹⁴ Prim. Klemen Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, Celovec-Ljubljana-Dunaj 2009, str. 34.

¹⁵ Prim. Joachim Lehen, *Zwischen Abkehr und Hinwendung. Äusserungen christlicher Autoren des 2. und 3. Jahrhunderts zu Staat und Herrscher*, v: *Rom und das himmlische Jerusalem. Die frühen Christen zwischen Anpassung und Ablehnung* (ur. R. von Haehling), Darmstadt 2000, str. 6–9.

¹⁶ Prim. Martin Goodman, *Rome and Jerusalem. The Clash of Ancient Civilizations*, London 2007, str. 529 (dalje: Goodman, *Rome and Jerusalem*).

¹⁷ Arnobius, *Adversus nationes* 1, 13 (ur. C. Marchesi), Torino 1934.

častilcev krščanskega Boga. To je recimo uglajenemu branilcu krščanstva iz 3. stoletja, antiohijskemu škofu Teofilu, omogočilo po dolgovoznem dokazovanju izpeljati zmagoslaven zaključek: »S pomočjo zbranih časov in vsega navedenega lahko vsakdo vidi starodavnost preroških spisov in božanskost našega nauka ter spozna, da nauk ni nedavno nastal niti ni to, kar učimo, bajka in laž, [...], temveč je nasprotno starejše in resničnejše (od njihovih naukov).«¹⁸ Podobno je z navidezno brezbriznim zamahom roke, češ, ne bom se ubadal s podrobnostmi, že nekaj desetletij prej dokazoval jeziki Tertulijan: »Haec quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere quam enorme, nec arduum, sed interim longum. Multis instrumentis cum digitorum supputariis gesticulis adsidendum est; reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Aegyptiorum Chaldaeorum Phoenicum; advocandi municipes eorum, per quos notitia subministrata est, ali[o]qui[n] Manethon Aegyptius et Berosus Chaldaeus, sed et Hieromus Phoenix, Tyri[i] rex; sectatores quoque ipsorum Mendesius Ptolemaeus et Menander Ephesius et Demetrius Phalereus et rex Iuba et Apion et Thallus et, si quis istos aut probat aut revincit, Iudaeus Iosephus, antiquitatum Iudaicarum vernaculus vindex. Graecorum etiam censuales conferendi, et quae quando sint gesta, [a]ut concatenationes temporum aperiantur, per quae luceant annalium numeri; peregrinandum est in historias et litteras orbis. Et tamen quasi partem iam probationis intulimus, cum per quae probari possint, adpersimus.«¹⁹

Tukaj pa se je odprla tista široka »fronta« zgodnjekrščanske polemike, ki je sprožila precej razvejano protijudovsko spisje, znano tudi pod skupno žanrsko oznako »literatura *adversus Iudaeos*«. Resnično prepričljivo bi namreč sklicevanje kristjanov na bogato starozavezno dediščino bilo le v primeru, ko bi vsi Judje sprejeli prepričanje, da je pričakovani maziljenec že prišel v podobi Jezusa iz Nazareta. Ker se to ni zgodilo in ker je bil nadaljnji obstoj judovskih kulturnih praks mimo krščanstva vzrok velike zadrege, kar potrjuje jedka opazka poganškega kritika kristjanov Kelzosa s konca 2. stoletja, češ da so pripadniki krščanske vere celo dvojni odpadniki, saj da so najprej pod Mojzesovim vodstvom odpadli od poganstva, nato pa še od judovstva, je reševanje tovrstne zadrege pravzaprav v ospredju večine razpravi z Judi namenjenih besedil. Kot rečeno je najkorenitejšo, a za glavnino sokristjanov povsem nesprejemljivo rešitev predlagal Markion, ko je preprosto požgal mostove do Stare zaveze in se celo v Novi omejil samo na lastno redakcijo Evangelija po Luku in nekaj Pavlovih pisem. Če bi se takšen pogled širše uveljavil, nadaljnji obstoj judovstva kajpak ne bi predstavljal težave, ker ne bi imel za krščanske skupnosti nobene teže.

¹⁸ Teofil Antiohijski, *Avtoliku* 3, 29. Navedeno v prevodu G. Kocijančiča v izdaji G. Kocijančič (ur.), *Logos v obrambo resnice. Izbrani spisi zgodnjih apologetov*, Celje 1998, tukaj str. 493.

¹⁹ Tertullianus, *Apologeticum* 19, 5–7 (ur. T. Georges), Freiburg im Breisgau 2015.

V dejanskih razmerah, ko na odpoved Stari zavezi ni bilo misliti, je vsaj za zahodno krščanstvo srednjega veka najelegantnejšo rešitev našel Avguštin. Zanj je nadaljnje življenje Judov med kristjani do konca sveta predstavljalo malone nujnost kot vir verodostojnega pričevanja o Jezusovem zemeljskem bivanju. S tem je cerkveni učitelj iz Hipona po eni strani zavaroval Jude pred nasilnim pokristjanjenjem ali celo fizičnim uničenjem, kar je bilo nekako na liniji z vso poznoantično judovsko zakonodajo krščanskih vladarjev, ki jim je za razliko od poganov in heretikov vselej priznavala pravico do izvrševanja kulta, medtem ko je po drugi strani opravičil njihovo razkropitev po vsem svetu.²⁰ V klasični obliki je svojo misel povzel v zadnji četrtini *Božjega mesta*, kjer je ob sklicevanju na besede devetinpetdesetega psalma zapisal:

»Nam prophetia in psalmis, quos legunt etiam, de hac re praemissa est, ubi scriptum est: Deus meus, misericordia eius praeueniet me; Deus meus demonstrauit mihi in inimicis meis, ne occideris eos, ne quando obliuiscantur legem tuam; disperge eos in uirtute tua. Demonstrauit ergo Deus ecclesiae in eius inimicis Iudaeis gratiam misericordiae suae, quoniam, sicut dicit apostolus, delictum illorum salus gentibus; et ideo non eos occidit, id est non in eis perdidit quod sunt Iudaei, quamuis a Romanis fuerint deuicti et oppressi, ne obliuiscantur legem Dei ad hoc, de quo agimus, testimonium nihil ualerent. Ideo parum fuit, ut diceret: Ne occideris eos, ne quando obliuiscantur legem tuam, nisi adderet etiam: Disperge eos; quoniam si cum isto testimonio scripturarum in sua tantummodo terra, non ubique essent, profecto ecclesia, quae ubique est, eos prophetiarum, quae de Christo praemissae sunt, testes in omnibus gentibus habere non posset.«²¹

Že veliko pred Avguštinom so krščanski teologi razvili vplivno zamisel o tem, da je zgodovinski, stari Izrael kot pravo izvoljeno ljudstvo zamenjala Cerkev, resnični Izrael. Čeprav so mnogi izvore te teorije iskali v novozaveznih besedilih, je verjetno treba pritrditi Schreckenbergu, da je v njih še ni.²² Pojavi pa se kmalu za tem. V *Barnabovem pismu*, ki so mu posamezne krščanske skupnosti priznavale celo kanoničnost in ki je nastalo nekje med začetkom in sredino 2. stoletja, nemara v povezavi z zadušitvijo Bar Kohbovega upora,²³ je nasprotje pripeljano tako rekoč do skrajnosti. Pisec med drugim graja tiste, ki bi jim prišlo na misel, da bi utegnili biti Judje in kristjani skupni dediči zaveze: »In še to vas prosim kot eden izmed vas, ki vas vse na prav poseben način ljubim

²⁰ Prim. recimo Alex Novikoff, *The Middle Ages, v: Antisemitism. A History* (ur. A. S. Lindemann in R. S. Levy), Oxford-New York 2010, str. 64.

²¹ Augustinus, *De civitate Dei* 18, 46 (ur. B. Dombart), Turnhout 1955.

²² Prim. Heinz Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld (1.-11. Jahrhundert)*, Frankfurt am Main-Bern 1982, str. 137–142 (dalje: Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte*).

²³ Prim. Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte*, str. 174.

bolj kot svojo dušo, da pazite nase in ne postanete podobni nekaterim, da ne kopičite greha na greh in ne govorite, da je zaveza tako njihova kot naša. Naša je: oni pa so jo že takrat dokončno razveljavili, ko jo je Mojzes prejel. [...] Ker pa so se obrnili k malikom, so jo izgubili.«²⁴

Očitek »obrata k malikom« kot tistega dejanja, ki je tako rekoč na samem začetku razveljavil izvoljenost starega Izraela, je, prejkone pričakovano, dolgo igral pomembno vlogo. Avtor *Barnabovega pisma* ga je v svojem besedilu še enkrat razdelal: »Toda poglejmo, ali je dal zavezo ljudstvu, kakor je prisegel očetom. Dal jo je, toda zaradi grehov so postali nevredni, da bi jo prejeli. [...] In Mojzes je prejel dve tabli, pisani s prstom Gospodove roke v Duhu.‘ Ko jih je Mojzes prejel, jih je nesel, da bi jih dal ljudstvu. [...] In Mojzes je spoznal, da so si znova ulili malike, in vrgel je iz rok tabli in tabli Gospodove zaveze sta se zdrobili. Mojzes je prejel, oni pa niso postali vredni.«²⁵

Čez pol stoletja je Tertulijan podobno dokazoval prednost mlajših kristjanov pred starejšimi Judi, ko je v enem svojih zgodnejših tekstov, *Adversus Iudaeos*, napisal: »Nam et secundum divinarum scripturarum memorias populus Iudaeorum id est antiquior derelicto deo idolis deservivit et divinitate abrelicta simulacris fuit deditus dicente populo ad Aaron: *Fac nobis deos qui nos antecedant*. Quod cum ex monilibus feminarum et anulis virorum aurum fuisset igne conflatum et processisset eis bubulum caput, huic figmento universus Israel abrelicto deo honorem dederunt dicentes: *Hi sunt dei qui nos eiecerunt de terra Aegypti*.«²⁶

Seveda zgolj sklicevanje na to, da postava v bistvu nikoli ni stopila v veljavo, ni rešila krščanskih zagat. Kot je znano, so se, vsaj prvotno predvsem iz misijonarskih nagibov, že apostoli v Jeruzalemu odločili, da kljub še vedno samoumevni povezanosti z judovstvom opustijo obveznost večine prehrabnih predpisov in predvsem obreze za nove člane skupnosti, izhajajoče iz poganskih vrst, v začetku gotovo skoraj brez izjeme izmed judovstvu naklonjenih »bogaboječih«, ki jim je mnogokrat prav nujnost obreze prej preprečevala vstop v judovske vrste.²⁷ Vse večje odmikanje od Mojzesove postave je sprožalo neprijetna vprašanja, kako je pravzaprav z njo. Da pravzaprav nikoli ni veljala, je bil, kot rečeno, zelo zasilen in nezadosten izhod. Več maneverskega prostora sta omogočala dva druga. Eden je jedrna vsebina *Barnabovega pisma*. Po njem Judje sploh niso razumeli, zakaj v starozaveznih predpisih gre, in so si jih razlagali dobesedno, medtem ko naj bi pri njih v resnici šlo za navodila izključno za

²⁴ *Barnabovo pismo* 4, 6.8; navedeno v prevodu F. Omerze in G. Kocijančiča po izdaji Gorazd Kocijančič (ur.), *Spisi apostolskih očetov*, Celje 1996, str. 241.

²⁵ Prav tam, 14, 1–4. Navedeno po Kocijančič, *Spisi apostolskih očetov*, str. 256 s.

²⁶ Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 1, 6–7 (ur. R. Hauses), Turnhout 2007.

²⁷ Prim. Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 516–517, ali Robert. L. Wilken, *The First Thousand Years. A Global History of Christianity*, New Haven-London 2012, str. 20–22.

duhovno življenje ali za napoved z Jezusom povezanih dogodkov. Tako anonimni zgodnjekrščanski teolog modruje: »Ko je Mojzes rekel: ‚Ne jejte svinje ne orla ne jastreba ne vrana ne katerekoli ribe brez luskin,‘ je prejel umevanje treh naukov. [...] Ni torej Božji ukaz, naj ne jedo, ampak je Mojzes govoril v Duhu. Svinjo torej imenuje, kot bi rekel: ‚Ne družì se z ljudmi, ki so podobni svinjam, kajti kadar živijo razkošno, pozabijo Gospoda; ko pa trpijo pomanjkanje, Gospoda priznavajo – kakor svinja, ki ne pozna gospodarja, kadar žre, ko pa je lačna, kruli, in spet molči, ko dobi hrano.«²⁸

Vrhunec ta smer dokazovanja doseže ob koncu prvega dela *Pisma*, kjer se avtor loti templja: »Povedal vam bom tudi o templju, kako so nesrečniki zablodili in so imeli upanje samo v stavbo, kot da bi bil tempelj Božja hiša, ne pa v Boga, ki jih je ustvaril. Kajti v templju so ga častili skoraj kakor pogani. [...] In naposled pravi: ‚Glej, tisti, ki so podrli ta tempelj, ga bodo sami sezidali.‘ To se (ravno) dogaja. Ker so se bojevali, so ga sovražniki podrli; zdaj pa ga bodo sami služabniki sovražnikov spet sezidali.«²⁹

Druga možnost, za katero se je, nenazadnje pod vplivom odmevnega zakoličenja pri Ireneju Lyonskem ob koncu 2. stoletja,³⁰ ogrela večina piscev protijudovskih polemik, je bilo že pri apostolu Pavlu nakazano priznavanje začasne vrednosti konkretnim določilom postave, ki pa je s Kristusovim prihodom minila. V to smer razmišljanja je šlo dokazovanje, da postava ni mogla biti nujna za odrešenje, ko pa je zgodnji svetopisemski očaki še niso poznali in so se ravnali zgolj po nekakšni naravni postavi. Misel je lepo razvil Tertulijan v *Adversus Iudaeos*:

»Primordialis enim lex est data Adae et Evae in paradiso quasi matrix omnium praeceptorum dei. Denique si dominum deum suum dilexissent, contra praeceptum eius non fecissent; si proximum diligenter id est semetipsos, persuasioni serpentis non credidissent atque ita in semetipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate faciendo contra dei praeceptum; a furto quoque abstinuissent, si de fructu arboris non clam degustassent, nec a conspectu domini dei sui sub arbore delitescere gestissent, nec falsum adseveranti diabolo participes efficerentur credendo ei quod similes dei essent futuri, atque ita nec deum offendissent ut patrem qui eos de limo terrae quasi ex utero matris figuraverat; si alienum non concupissent, de fructu illicito non degustassent. Igitur in hac generali et primordiali dei lege, quam in arboris fructu observari deus sanxerat, omnia praecepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quae suis temporibus edita germinaverunt. Eiusdem est enim postea superducere legem qui ante praemisera praeceptum, quoniam et

²⁸ Barnabovo pismo 10, 1–3. Navedeno po Kocijančič, *Spisi apostolskih očetov*, str. 250 s.

²⁹ Prav tam, 16, 1–4. Navedeno po Kocijančič, *Spisi apostolskih očetov*, str. 258 s.

³⁰ Prim. recimo Friedhelm Winkelman, *Geschichte des frühen Christentums*, München 2007, str. 47 s.

ipsius est erudire postea qui ante iustos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam qui instituit, si is perficit qui coepit? Denique ante legem Moysei scriptam in tabulis lapideis legem fuisse contendo non scriptam, quae naturaliter intellegebatur et a patribus custodiebatur. Nam unde Noe iustus inventus, si non illi naturalis legis iustitia praecedebat? Unde Abraham amicus dei deputatus, si non de aequitate et iustitia legis naturalis? Unde Melchisedech sacerdos dei summi nuncupatus, si non ante Leviticae legis sacerdotium Levitae fuerunt qui sacrificia deo offerebant?«³¹

Za apologeta je bil od zgledov za pobožno življenje pred dogodki na Sinaju kajpak pomembnejši sklep, ki ga je lahko na njihovi podlagi izpeljal za svojo krščansko sodobnost: »Unde intellegimus dei legem iam ante Moysen nec in Choreb tantum aut in Sina et in eremo primum, sed antiquiorem primum in paradiso, [...] ut non iam ad Moysi legem ita adtendamus quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem quam certo tempore deus et gentibus exhibuit [et] repromissam per prophetas et in melius reformavit et praemonuit futurum, ut, sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata et custodita credatur.«³²

Ni potrebno poudarjati, da je verjetno od vseh določil postave za največ netiva za razpravo z Judi poskrbela obreza, ki so se ji kristjani, kakor povedano, zelo zgodaj odrekli, zaradi česar se jim je zdelo še zlasti ključno dokazovati njeno odvečnost za zveličanje. Največkrat so nad njo zamahnili z roko z argumentom, češ da njena vloga sploh ni označiti človeka za odrešitev, temveč je namenjena izključno razpoznavanju Judov. Tertulijan je bil vnovič na moč samozavesten, ko je to znamenje povezal z v svojem času in od Hadrijana naprej aktualno prepovedjo vstopa v Jeruzalem zanje: »Dari enim habebat circumcisio, sed in signum unde Israel in novissimo tempore dinosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur — secundum verba prophetarum dicentium: *Terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae, regionem vestram in conspectu vestro extranei comedent, et deserta et subversa a populis extraneis derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea et sicut custodiarium in cucumerario et quasi civitas quae expugnatur.*«³³ Pozornemu bralcu ne more v navedenih vrsticah uiti niti suverena, a značilno svojevoljna uporaba starozavezne »municije«, kar je ena glavnih značilnosti vsega žanra in o čemer lahko razmišljamo tudi ob *Prepiru*.

Vseh težav s postavo za kristjane ne bi bilo, če ne bi sodobno judovstvo odklanjalo njihove razlage, da je Božji maziljenec že prišel, spričo česar so vztrajali pri izročilih očetov. Zato je dokazovanje, da je Jezus iz Nazareta res Mesija,

³¹ Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 2, 4–7.

³² Prav tam, 2, 9.

³³ Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 3, 4.

jedrni del skoraj vsakega krščanskega protijudovskega spisa. Pot k temu je z obsežnim *Dialogom z Judom Trifonom* v začetku druge polovice 2. stoletja utrl vsaj že Justin Mučenec in si v nacistični Nemčiji za svojo argumentacijo prislužil celo nelaskavi in gotovo neupravičeni venec »največjega antisemita krščanske antike«, kar je bilo v tistem kontekstu kajpak mišljeno kot pohvala.³⁴ Nesprejemanje Jezusovega mesijanstva je bilo tudi vir pogostih očitkov o trdovratnosti Judov, kar je v navezi z opozarjanjem na njihovo nagnjenost k preganjanju in celo pobijanju prerokov,³⁵ ki ni bilo odsotno niti v nekaterih starozaveznih spisih, končno privedlo do za prihodnost odnosov med Judi in kristjani precej bolj eksplozivne obtožbe.³⁶ V povsem izdelani obliki jo recimo najdemo že v drugi polovici 2. stoletja po Kr. v znani *Homiliji o Pashi* apologeta Melitona iz Sard. Njegova izvajanja so zelo značilna za neposredno postmarkionsko obdobje, ko se želja po čim temeljitejši prisvojitvi starozavezne dediščine meša s potrebo po korenitem odmiku od konkretnega judovstva iz sodobnosti. Zato sardski škof v sicer izrazito starozavezno navdihnjeno pridigo vplete tudi naslednje velikokrat navajane misli: *On je umorjen. In kje je umorjen? Sredi Jeruzalema. Zakaj? Ker je ozdravil njihove hrome in očistil njihove gobave, ker je v svetlobo pripeljal njihove slepe in od mrtvih obudil njihove mrličke. Zato je trpel. [...] Umoril si Njega, ki te je oživil. Kaj si storil, o Izrael? [...] Jaz – govori Izrael – sem umoril Gospoda. Zakaj? Ker je bilo potrebno, da trpi. Zablodil si, o Izrael, ker si se domislil takšnih reči, da bi ubil Gospoda. Bilo je potrebno, da trpi, a ne po tebi.*³⁷

V tem razdelku opisana težišča se skozi večstoletno zgodovino polemičnega pisanja kristjanov o judovskih temah niso veliko spreminjala. Ob že velikokrat omenjenih avtorju *Barnabovega pisma* in Tertulijanu sodijo – poleg Justina in Melitona – med najpomembnejše predstavnike žanra avtor Ciprijanu pripisanega besedila *O gorah Sinaj in Sion* (kjer prva predstavlja judovstvo, druga krščanstvo) iz prvih desetletij 3. stoletja, za *Altercatio* ključni Ciprijan z navedenim spisom *Kvirinu* (znan tudi kot *Testimonia*; včasih je bil kartažanskemu škofu odrekan), pa znova na vzhodu Evzebij iz Cezarjeve z *Dokazi za evangelij* (*Demonstratio evangelica*) ali zlasti Janez Krizostom s slovitimi protijudovskimi pridigami iz antiohijskega obdobja. Sirsko krščanstvo v tej družini zastopata Janezova starejša sodobnika Efrem in Afraat. Žanrsko izročilo je daleč preživelo konstantinsko dobo in se na zahodu ohranilo vsaj do visokega srednjega veka, odmevalo pa je še pozneje.³⁸

³⁴ Prim. Schrekenberg, *Die christliche Adversus-Judaeos-Literatur*, str. 186.

³⁵ Prim. o izvorihih takih pogledov Schrekenberg, *Die christliche Adversus-Judaeos-Literatur*, str. 75 in 111–131.

³⁶ Prim. denimo Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 527.

³⁷ Meliton Sardski, *Homilija o Pashi* 72.73.74–75. Navedeno v prevodu G. Kocijančiča po izdaji v Gorazd Kocijančič, *Logos v obrambo resnice*, str. 126.

³⁸ Prim. pregledno Immacolata Aulisa, *Introduzione*, v: Tertulliano, *Polemica con i Giudei*, Roma 1998, str. 18–22 (dalje: Aulisa, *Introduzione*).

Obširna produkcija spisov *adversus Iudaeos* že precej časa vzbuja spraševanje o njihovem namenu in umeščenosti v dejansko vsakdanje življenje krščanskih skupnosti. Preigrane so bile tako rekoč že vse možnosti, od tiste, da odražajo dejanske razprave med pripadniki obeh verskih skupin, do one, da so Judje iz protijudovskih polemik zgolj slamnati možje brez prave povezave s člani skupine, ki jim je posodila ime.³⁹ Zagotovo je moč reči, da podobno kot na papirju poganom namenjene apologije v prvi vrsti nagovarjajo kristjane same in da je v njih težnja po spreobrnitvi Judov še veliko manj izrazita kot tam. Najbrž pa glede na spričevala mnogih lokalnih sinod tudi iz 4. stoletja ni iz trte izvito, da je judovstvo še dolgo ohranjalo določeno privlačno moč za kristjane, čemur so se potem teologi zoperstavili z opozarjanjem na spoštovanje iz postav izvirajočih predpisov in praznikov kot na stranpot za Kristusovega vernika.⁴⁰ Dokončnega odgovora o tem, v kolikšni meri so Judje iz polemik res Judje in do katere mere je ta oznaka zgolj nekakšna psotka za drugače usmerjene sokristjane, pa bržkone ne bo mogoče nikdar dati.

III

Prepir med Cerkvijo in Shodnico zelo dobro nakazuje, kako zelo je do časa njegovega nastanka že napredovala odtujitev med povprečno izobraženim kristjanom (pisca besedila bržkone ne kaže uvrščati čisto na vrh intelektualne smetane) in sodobnim judovstvom. Avtor se namreč izjemno redko dotakne česa, kar bi kazalo na neposredne stike z judovskim življenjem.⁴¹ Ravno tako občuti zelo malo potrebe, da bi se skliceval na judovsko dediščino kristjanov; izvor slednjih prejkone išče v (barbarskih) poganih, kot bo še razvidno.

Kaj takega je, ne oziraje se na Goodmanovo vsekakor premisleka vredno tezo, da so se kristjani iz političnih premislekov že kmalu načrtno odlepljali od omenjanja povezav z judovstvom,⁴² mogoče navsezadnje zato, ker *Altercatio* izhaja iz časa, ko je krščanstvo že zdavnaj vstopilo v javno in politično sfero. Ko je postalo verska opredelitev vladarjev, se je glede na Justinovo in Tertulijanovo obdobje razmerje med skupinama vendarle spremenilo. Prej so Judje uživali ugodnejši pravni status, zdaj je bila slika obrnjena, ne glede na to, kako ocenjujemo razmerje med položajem judovskih skupnosti pod poganskimi in krščanskimi vladarji. Celó če sprejmemo oceno, da se zanje v pravnem smislu ni veliko predrugačilo,⁴³ kljub ostri vladarski retoriki in kljub prihodu v ospredje

³⁹ Prim. o tem Goodman, *Rome and Jerusalem*, zlasti str. 526 s.; Aulisa, *Introduzione*, str. 26–33. Gl. še Oehl, *Die Altercatio*, str. 94.

⁴⁰ Prim. Karl L. Noetlichs, *Die Juden im christlichen Imperium Romanum (4.-6. Jahrhundert)*, Berlin 2001, str. 84–86.

⁴¹ Eno od mest, ki je v tem oziru verjetno izjema, je tisto, ko Cerkev govori o tem, kako je večkrat videla Judinje jezditi osla (kot kaznen za prešuštvo); prim. *Altercatio* 257 ss. A še tu gre lahko za topos.

⁴² Prim. Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 531.

⁴³ Prim. o tem vprašanju Noetlichs, *Die Juden*, str. 23 ss. in *passim*.

nekaterih prej manj pomembnih vprašanj, zlasti vprašanja nejudovskih sužnjev judovskih gospodarjev, so bili kajpak v povsem drugačni vlogi zdaj kristjani.⁴⁴

Od tod izvira tista posebnost, ki je pri *Altercatio* ob vseh neizvirnih navezavah na izročilo žanra najopaznejša. Pisec veliko razmišlja v čisto profanih političnih kategorijah, ob katerih bi se Tertulijan nedvomno čudil. Celo jedro spora med Cerkvijo in Shodnico je v bistvu odmaknjeno od duhovnih vprašanj. Gre za razčiščevanje, komu pripada (posvetna) oblast in kdo mora komu služiti. Pri reševanju spora pisec (oziroma v dialogu Cerkev, pa tudi Shodnica) argumentira izrazito posvetno. Prav raba strokovnih terminov iz politične sfere je bila zato bistvena opora za datiranje spisa.

Repertoar običajnih dokazovanj o prednostih krščanstva pred judovstvom (oziroma v dialogu Cerkve pred Shodnico) je, kot omenjeno, skoraj v celoti povzet po Ciprijanovi zbirki gradiva. Tako ni nič novega niti osrednje mesto motiva napovedi Rebeki ob rojstvu dvojčkov Jakoba in Ezava,⁴⁵ ki ga Cerkev v svojih izvajanjih celo večkrat ponovi. Med drugim Shodnico pouči: »Lege quid Rebeccae sit dictum cum geminos pareret: *Duae gentes in utero tuo sunt et duo populi de uentre tuo separabuntur et populus populum superabit et maior seruiet minori*. [...] Ego oues et pecora, tu militem possidebas. Inde et quod ego minor et pauperior, tu maior et diues mihi degeneras populo seruitura minori.«⁴⁶ Že tukaj je sočasno nespregledljiva posebnost spisa, ko predstavi nasprotje med Judi in kristjani kot nasprotje med vojaki in pastirji, kar večkrat odmeva vsaj v začetnih delih besedila.

Izmed drugih tradicionalnih tem protijudovske polemike jih velja izpostaviti zgolj nekaj. Ker je večkrat podčrtana Shodničina nekdanja vojaška moč, je izpostavljeno njeno nasilno vedenje. Recimo v povezavi z njenim zatrjevanjem, da so se preroki najprej zgrinjali k njej, kar Cerkev napelje na svoj mlin z naslednjim očitanjem: »Certum est quod prophetae dum ad me ueniunt, rememorantes pro tempore uelut ad hospitam cucurrerunt. Nam probo eosdem, sponsi mei iuuenes, metatores scilicet Christi, gerulos litterarum, mandatorum etiam portitores, inuidiae causa a te fuisse interfectos.«⁴⁷ Povsem skladno z dolgim krščanskim izročilom Shodnico v nadaljevanju prikaže ne samo kot morilko prerokov, temveč hkrati kot trdovratno in nedojemljivo za razodetje Božjega sina. Ko se njena nasprotnica pohvali, da je Kristus najprej prišel k njej, se pravi, k judovskemu ljudstvu, je namreč deležna ostre zavrnitve, v kateri odmeva od Melitona domača argumentacija: »Si enim ad me Christus principaliter aduenisset et te in aduentu ipso primae natiuitatis repudiare uoluisset, hodie diceret:

⁴⁴ Prim. Goodman, *Rome and Jerusalem*, str. 544–546.

⁴⁵ Prim. že Tertullianus, *Adversus Iudaeos* 1, 4 ss.

⁴⁶ *Altercatio Ecclesiae et Symagogae* 94–97. 102–105 (ur. J. N. Hillgarth), Turnhout 1999 (dalje: *Altercatio*).

⁴⁷ *Altercatio* 32–36.

,Non uenit ad me, nesciui quod colerem; nam si et in populo meo dignatus fuisset accedere quem prophetae Deum dixerant, confiterer.' Ad te uenit: mortuos tuos uirtutum imperio suscitauit, loquaces praestitit mutos, gressibus reddidit claudos. [...] et non esse Deum quem Deum legeras profana mente dixisti.«⁴⁸

Razprava o judovskih verskih praksah in običajih se v glavnem vrti okoli vrednosti postave in obreze. Cerkev tukaj najprej ponovi že iz *Barnabovega pisma* znani očitek o ravnanju Hebrejcev v puščavi, ko so zapadli v malikovanje (prim. *Altercatio* 142–145). Shodnica kljub temu opozori na svoje prednosti, ker je prejela postavo in obrezo: »Respice te nec legem accepisse nec circumcisionem meruisse, in quo signo gentilitas segregatur. Inde est quod et signum meum habeo et legem quam Moyses pertulit non amitto.«⁴⁹ Izmed odgovorov, na razpolago v izročilu, avtorju ni bilo težko izbrati primernega, kar zadeva preseženost Mojzesove zakonodaje. Cerkev je Shodnici s sklicevanjem na iz konteksta vzeto mesto pri preroku Izaiju odgovorila: »Ego autem Euangeliorum nouam legem accepi. Et ut scias ueterem novitate compressam, lege Esaia qui tibi ait: *Illa vetera transierunt et ecce facta sunt noua, nunc orientur.*«⁵⁰ Kar zadeva obrezovanje, pred prehodom na klasično razpravljanje o nujnosti duhovne, ne telesne obreze postreže z opozorilom na težaven položaj judovskih žensk: »Nam si dicis populum tuum in signo circumcisionis esse saluandos, quid facient uirgines tuae, quid facient uiduae, quid matres etiam synagogae, si circumcisionem in signo populi ad aeternam uitam processisse testaris?«⁵¹

O delih besedila, kjer Cerkev in vse bolj v defenzivo potisnjena Shodnica razpredata o Kristusu, njegovem božanstvu, Božjem sinovstvu in kraljevanju, ne kaže izgubljati veliko besed, saj *Altercatio* ne ponuja kakšnega svežega gradiva. Še več, kot sem že omenil, zaradi strukture zapisov v pričevanjih (v glavnem) zoper judovstvo, ki jih je zbral Ciprijan, pisec celo pusti zgradbo, za katero je še sam (oziroma Cerkev v njegovem imenu) prepričan, da ni logična, in »dokazuje« Kristusovo kraljevanje za njegovim božanstvom.⁵²

Večje pozornosti pa je ob koncu nedvomno vreden večkrat evocirani izraziti pomik v dialogu orisanega spopada v posvetno, politično sfero. Cerkev in Shodnica v bistvu nastopata kot posvetni vladarici, pri čemer je ena zamenjala oziroma strmoglavila drugo. Dokaj nenavadna je tako že Shodničina samohvala, ko starozaveznemu Izraelu pripisuje oblast nad vsem znanim svetom, kar je motiv, ki ga v takšni obliki Stara zaveza nedvomno ne pozna.⁵³ Glede na

⁴⁸ Prav tam, 161–168. 169–170.

⁴⁹ Prav tam, 212–215.

⁵⁰ *Altercatio* 216–220.

⁵¹ Prav tam, 225–229.

⁵² Prim. *Altercatio* 469 s., kjer se Cerkev Shodnici na njeno vprašanje o Kristusu kot kralju roga z besedami: *Ergo regem dubitas quem Deum profecto cognoscis?*

⁵³ Prim. Oehl, *Die Altercatio*, str. 108 s.

naslonitev navedb o vojaških uspehih Shodnice na pripovedi o podjarmljenju kanaanskih ljudstev bi lahko nemara sklepali, da je imel pisec zelo približne predstave o lokalni naravi opisovanih spopadov in jim je pripisoval pomen, ki ga v nobenem primeru niso mogli imeti. Tako je mogel zapisati in Shodnici v usta položiti naslednji opis njene nekdanje moči: »Ego sceptro et legionibus fulta, apud Hierosolimam purpureo amictu regnabam. Ego Romanum possidebam imperium, ego reges, milites et alienigenarum gentium duces occidi. Mihi Persae et Indus aurum, gemmas, ebur, argentum et sericum, totasque opes aduexit. [...] Ego Pharaonem cum suis curribus, ego Egyptios, ego Cananeos, Gebuseos et Cetheos et Pherezeos reges occidi.«⁵⁴

Nasproti temu v začetku razprave še kar samozavestna Shodnica postavi nebogljeno podobo Cerkev, kristjanov, v kateri odmevajo antični stereotipi o barbarih: »Tu montana, tu rustica, apta pecoribus, tu pressis in uallibus, tantum de errore sollicita; tibi exsinuatus condensior cauernosus lapis timidum quondam praestabat hospitium; lac caseum, uaccinia, glandem mandebas.«⁵⁵ Kar je nemara presenetljivo, Cerkev tovrstni oznaki ne oporeka, temveč se z njo, kakor je bilo med drugim razvidno iz odlomka o Rebeki, večkrat poistoveti, kar v glavnem služi poudarjanju nepremostljive razlike med njo in judovstvom. V ta namen malo pred koncem besedila mobilizira tudi svojevrstno, kajpak svojevoljno razumevanje Abrahamovega odhoda iz domovine v Haranu, ki naj bi pomenil njegov odmik od judovstva k Cerkvi, saj slednja pravi: »Nam Abraham quem nominasti, cum esset paganus et idola confringeret, sic ad diuinae maiestatis amicitias conuolauit. Inde incolumis iam Dei amicus ad te rursum accessit sed et postmodum a te ad gentes, hoc est ad nos, iterum redire mandauit. Sic enim in Genesi ait: *Dixit, inquit, Dominus Deus Abrahae, Exi de terra tua et de cognatione tua et de domo patris tui, et uade in illam terram quam tibi ostendero.*«⁵⁶ Pisec Cerkev očitno razume skoraj izključno kot Cerkev kristjanov iz poganstva. Njen izvor v judovstvu mu pred oči pride le malokrat.⁵⁷

Navedel sem že, da *Altercatio* z napovedjo Rebeki ilustrirane manjvrednosti judovstva v primerjavi s krščanstvom drugače kot njeni številni predhodniki ne razume toliko v duhovnem, kot čisto v praktičnem posvetnem smislu. Teologom 2., 3., celo še 4. stoletja recimo ne bi moglo priti na misel, da bi Shodnici njeno podrejenost Cerkvi dokazovali na naslednji način: »Respic in legionibus signa, nomen saluatoris intende, christicolas imperatores aduerte ... [...] Tributum mihi soluis, ad imperium non accedis, habere non potes praefecturam.

⁵⁴ *Altercatio* 47–51. 55–57.

⁵⁵ Prav tam, 51–55.

⁵⁶ Prav tam, 498–505.

⁵⁷ Recimo tik pred navedenim mestom, ko Cerkev omenja, da sta bila njena oznanjevalca Peter in Pavel Juda, a sta *derelicta te ad fontem uitae aeternae gratiam conuenerunt*.

Iudaeum esse comitem non licet, senatum tibi introire prohibetur, praefecturam nescis, ad militiam non admitteris, mensam diuturnam non adtingeris, clarissimus ordinem perdidisti.«⁵⁸ Iz navedenega mesta, ki je predvsem z omembo cesarja in z navedbo *ad militiam non admitteris* mnogim glavna opora za datiranje spisa, je najbolje razvidno, kolikšen prepad pravzaprav loči pričujoči izdelek teološko razmeroma skromno izobraženega pisca (zato toliko bolj čudi pripisovanje Avguštinu) in *Barnabovo pismo* ter njegove zgodnje dediče. Če se tam razmišlja o polnem duhovnem življenju,⁵⁹ se tukaj kot vrhunec krščanskega uspeha (in judovske poti na obrobje) pojmuje doseganje zvenečih naslovov. Kljub temu je *Altercatio* prispevala svoj kamenček v mozaik srednjeveškega razumevanja razmerja med krščanstvom in judovstvom, četudi ta verjetno ni bil tako velik, kot so nekoč mislili. Je pa podoba mladostne kraljice in njene strmoglavljene predhodnice nesporno govorila za prihodnja stoletja razumljiv jezik.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

- Altercatio Ecclesiae et Synagogae* (ur. J. N. Hillgarth), (CCSL), Brepols, Turnhout 1999.
- Arnobius, *Adversus nationes* (ur. Concetto Marchesi), Io. Bapt. Paraviae et Sociorum, Torino 1934.
- Augustinus, *De civitate Dei* (ur. B. Dombart), (CCSL), Brepols, Turnhout 1955.
- Aulisa, Immacolata, *Introduzione*, v: Tertulliano, *Polemica con i Giudei* (Testi patristici, 140), Città nuova, Roma 1998, str. 5–72.
- Goodman, Martin, *Rome and Jerusalem. The Clash of Ancient Civilizations*, Allen Lane, London 2007.
- Hillgarth, J. N., *Introduction*, v: *Altercatio Ecclesiae et Synagogae. Cura et studio J. N. Hillgarth*, Brepols, Turnhout 1999, str. 3–24.
- Kocijančič, Gorazd (ur.), *Logos v ogrambo resnice. Izbrani spisi zgodnjih apologetov*, Mohorjeva družba, Celje 1998.
- Kocijančič, Gorazd (ur.), *Spisi apostolskih očetov*, Mohorjeva družba, Celje 1996.
- Jelinčič Boeta, Klemen, *Judje na Slovenskem*, Mohorjeva/Hermagoras, Celovec-Ljubljana-Dunaj 2009.
- Lehnen, Joachim, *Zwischen Abkehr und Hinwendung. Äusserungen christlicher Autoren des 2. und 3. Jahrhunderts zu Staat und Herrscher*, v: *Rom und das himmlische Jerusalem. Die frühen Christen zwischen Anpassung und Ablehnung* (ur. R. von Haehling), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2000, str. 1–28.
- Noetlich, Karl Leo, *Die Juden im christlichen Imperium Romanum (4.-6. Jahrhundert)*, Akademie Verlag, Berlin 2001.
- Novikoff, Alex, *The Middle Ages*, v: *Antisemitism. A History* (ur. A. S. Lindemann in R.S. Levy), Oxford University Press, Oxford-New York 2010, str. 63–78.

⁵⁸ *Altercatio* 124–126.127–132.

⁵⁹ Kar zlasti poudarja Williams, *Adversus Iudaeos*, str. 20.

- Oehl, Benedikt, *Die Altercatio Ecclesiae et Synagogae. Ein antijudaistischer Dialog der Spätantike*, Philosophische Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn 2012.
- Schreckenberger, Heinz, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld (1.-11. Jahrhundert)*, Peter Lang, Frankfurt am Main-Bern 1982.
- Seiferth, Wolfgang, *Synagoge und Kirche im Mittelalter*, Kösel, München 1964.
- Tertullianus, *Adversus Iudaeos* (ur. Regina Hauses), (FC), Brepols, Turnhout 2007.
- Tertullianus, *Apologeticum* (ur. Tobias Georges), (FC), Herder, Freiburg im Breisgau 2015.
- Weber, Paul, *Geistliches Schauspiel und kirchliche Kunst in ihrem Verhältnis erläutert an einer Ikonographie der Kirche und Synagoge*, Ebner & Seubert, Stuttgart 1894.
- Wilken, Robert Louis, *The First Thousand Years. A Global History of Christianity*, Yale University Press, New Haven-London 2012.
- Williams, A. Lukyn, *Adversus Judaeos. A Bird's Eye View of Christian Apologiae until the Renaissance*, Cambridge University Press, Cambridge 1935.
- Winkelmann, Friedhelm, *Geschichte des frühen Christentums*, C. H. Beck, München 2007.

POVZETEK

Spis s povednim naslovom *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, kar bi lahko približno poslovenili kot *Prepir med Cerkvijo in Shodnico*, svoj sorazmeren prestiž in sploh ohranitev dolguje dejstvu, da so ga pripisali samemu sv. Avguštinu. *Altercatio* se umešča v verigo dolgega in za antično Cerkev pomembnega izročila protijudovske polemike. Že veliko pred Avguštinom so krščanski teologi namreč razvili vplivno zamisel o tem, da je zgodovinski, stari Izrael kot pravo izvoljeno ljudstvo zamenjala Cerkev, resnični Izrael. Težišča se skozi večstoletno zgodovino polemičnega pisanja kristjanov o judovskih temah niso veliko spreminjala. Pisec *Prepira* drugače kot starejši predhodniki veliko razmišlja v čisto profanih političnih kategorijah. Cerkev in Shodnica v bistvu nastopata kot posvetni vladarici, pri čemer je ena zamenjala oziroma strmoglavila drugo. Kljub temu je *Altercatio* prispevala svoj kamenček v mozaik srednjeveškega razumevanja razmerja med krščanstvom in judovstvom.

KLJUČNE BESEDE: *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, judovstvo in krščanstvo v antiki, Tertulijan, Barnabovo pismo, antijudaizem

Summary

ALTERCATIO ECCLESIAE ET SYNAGOGAE IN THE LIGHT OF EARLY CHRISTIAN ANTI-JEWISH POLEMIC

The essay with the expressive title *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, which would roughly translate as *Argument between Church and Synagogue*, owes its relative prestige and general preservation to the fact that it was ascribed to the great St Augustine. *Altercatio* fits into the chain of a long and for the Early

Church important tradition of anti-Jewish polemic. Namely, long before Augustine, Christian theologians developed the influential idea that the historical, old Israel as the true, chosen people was replaced by the Church, the true Israel. The central focuses of polemic writing by Christians on Jewish subjects have not changed much during the several hundred year long tradition. The author of the *Altercatio*, unlike his predecessors, thinks a lot in purely profane political categories. The Church and the Synagogue actually act as secular rulers where one replaced or toppled the other. Nevertheless, *Altercatio* contributed a piece to the mosaic of medieval understanding of the relationship between Christianity and Judaism.

KEYWORDS: *Altercatio Ecclesiae et Synagogae, Judaism and Christianity in Antiquity, anti-Jewish polemic, Tertullian, apologists*